

Yrsa Stenius konkluderar ”Ju högre höjder han nådde desto djupare gapade avgrunderna under honom och impulsen att stöta sig ner riste i honom med sin rasande lockelse. Var man utro-

pad till världens främste tenor hade man mycket att förlora. Så mycket att det var lika bra att få det förlorat fortast möjligt”.

Jussi Björling skall vi minnas som gudabenådad sångare, inte

som alkoholist! Lyssna på arian i Ruggero Leoncavallos ”Pajazzo”: Skratta clown åt smärtan som förtär ditt hjärta.

Ingalill Österberg

Svensk nationalism i nykterhetsrörelsen

Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*. Studia Historica Upsaliensia 200, Uppsala 2001

Den svenska nykterhetsrörelsen har varit föremål för flera avhandlingar i främst historia och frågor kring bl.a. dess betydelse för demokratis framväxt samt om dess kultur- och bildningsroll har ställts av vetgiriga forskare. Nykterhetsrörelsens betydelse för framväxten av en svensk nationalism har däremot inte tidigare varit föremål för någon mer ingående studie. Det är därför glädjande att Uppsalahistorikern Samuel Edquist tar sig an denna uppgift i avhandlingen *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*.

Avhandlingens huvudfråga är enligt författaren följande: ”Vilken roll spelade folkrörelserna för att skapa nationella föreställningar under en tid som ofta associeras med nationalistiska idéer, med Skansen, flaggviftande och Karl XII-fester?” Den folkrörelse som undersöks är godtemplarrörelsen (IOGT) från 1879 då den första logen bildades till 1918. Slutåret har valts med hänvisning till att

den första etappen av rösträttsreformen genomfördes detta år.

Edquist tanke är att lyfta fram nykterhetsrörelsen som en viktig länk för spridandet av ett nationalmedvetande till de lägre samhällsklasserna. Vad han söker efter är en speciell ”vänsternationalism” eller ”folkrörelsenationalism”.

Teori, metod och källmaterial

Avhandlingens huvudsakliga källmaterial utgörs av nykterhetsrörelsens nationellt utgivna tidningar. Lovvärt är intentionen med en bred undersökning av tidningsmaterialet. Inte bara artiklar av ledarkaraktär analyseras. I centrum för analysen står godtemplarrörelsens tidning *Reformatorn* och SGU:s tidning *Unga tankar*. Edquist uppmärksammar visserligen att förstnämnda tidning trycktes i endast 10 000 exemplar, men antar att logerna prenumererade på tidning-

en och att medlemmarna genom att besöka ordenshuset kunde ta del av dess innehåll.

Denna vad författaren kallar ”idéanalys” kompletteras med en kvantitativ undersökning av dikter publicerade i tidningarna, sammanlagt 2 914 stycken. Tanken är att analysera kopplingar till nation, nationalism, svenskheter osv. Att lägga ner så stort arbete på att undersöka just dikterna kan ifrågasättas. Dels får undersökningen en mycket undanskymd plats i avhandlingen och dels, med tanke på lyrikgenren med sitt vid sekelskiftet oftast högtravande språk, måste man ifrågasätta dikternas värde för en analys av politiska idéer och ideologiers genomslag.

Författaren är visserligen inte ouppmärksam på de källmässiga och metodiska problem som är kopplade till användandet av tidningar som källmaterial, men en mer djupgående diskussion hade inledningsvis varit på sin plats. Frågan är naturligtvis i vilken mån en ingående studie av de centralt utgivna tidningarna är ett uttryck för en bred folkrörelses vilja och ideologi. Speglar de bara en nationell politisk retorik från ett nykterhets- och partipolitiskt etablissemang med svagt gensvar i de lokala logerna? En mer fördjupad och problemorienterad diskussion kring nationell retorik och lokal praktik efterlyses alltså.

Edquist tar sitt teoretiska av-

stamp i en historiematerialistisk forskningstradition och knyter an till de skolbildningar som kopplar samman nationalism och kapitalism. Hans breda definition av nationalism – ”en ideologi om specifikt nationella egenskaper och värden” – är på ett övergripande plan inte kontroversiell. När Edquist däremot gör vidare kopplingar till Antonio Gramscis hegemonibegrepp och nationalismens ideologiska betydelse blir de teoretiska utgångspunkterna mer problematiska, eller snarare oklara. Han diskuterar och arbetar parallellt med begreppen hegemoni, ideologi och diskurs. Sistnämnda begrepp skall fungera som en ”empirisk kategori”. Som läsare ställer man frågan om det finns någon uppenbar teoretisk och analytisk skillnad mellan begreppen. Man blir inte klokare när Edquist i en not påpekar att han synonymt med begreppet ”nationalism” använder ”nationell diskurs” och ”nationell ideologi” och då enbart för den ”språkliga variationens skull”. Avhandlingen saknar här en tydlig och nödvändig vetenskaplig stringens i begrepp och utgångspunkter.

I det inledande kapitlet ges också efter hand mer preciserade frågor, som naturligtvis anknyter till huvudsyftet, men som vidgar perspektiven. Dessvärre blir några av dem mer eller mindre hängande i luften. Det gäller exempelvis intressanta frågor som: ”Implicerade de nationalistiska idéerna bestämda förhållningssätt mellan könen och visavi etniska minoriteter?” och ”Hur tedde sig relationen mellan nationalismen som övergripande diskurs och ideologi, och nationalismen som vardaglig praktik?”.

En godtemplarnationalism?

I det följande ger Edquist en väl genomarbetad och samlad bild av hur nationalismen gav sig till kända i argumenteringen för nykterhet, hur rörelsen förhöll sig till svenska flaggan och nationalsången och hur det svenska utformades i relation till andra nationer. Nationen skulle erövrats och arbetarklassen, det arbetande folket utgjorde nationens kärna. Högers ”punschpatriotism” var en falsk nationalism. Flera ur ett nationalistiskt perspektiv intressanta händelser analyseras grundligare: unionskrisen 1905, nationell samling, försvarsfrågan och bondetåget 1914 samt första världskriget.

Det stora problemet som jag ser det är att redovisningen är alltför allmänt hållen. De artiklar och diskussioner som förs i tidningarna uttrycker knappast en gemensam ”nykterhetsnationalism”, utan är snarast ett uttryck för respektive författares allmänpolitiska hållning. Vad Edquist egentligen gör är att ge en fyllig och intressant om än allmän bild av tidsandan i Sverige decennierna kring sekelskiftet speglad i den nationalistiska retoriken i nykterhetspressen. Nykterhetsrörelsen var en av de fora där allmänna nationalistiska symboler var en integrerad del av verksamheten och där politiska uttalanden i nationalistisk riktning förekom, men då sällan utifrån nykterhetsaspekter utan istället med grund i politiska ställningstaganden bland socialdemokrater och liberaler.

Flertalet av de idéer som diskuterades inom godtemplarrörelsen var så att säga allmänt tankegods inom den förhärskande nationalistiska diskursen. Att detta också

refererades till och reflekterades över av godtemplarnas ideologiska banérförare är knappast att förvåna. Därför är det problematiskt att med detta som bakgrund utkristallisera någon speciell ”nykterhetsnationalism”. Det är i grunden ett metodiskt problem. Om en ledande ideolog inom godtemplarrörelsen uttalar sig i nationella frågor är då detta ett uttryck för en nationalism som godtemplarrörelsen stod bakom? Edquist är inte omedveten om problemen, men en tydligare markering av detta viktiga moment hade varit på sin plats.

Vad gäller exempelvis unionskrisen 1905 är det naturligtvis rimligt att utgå från att godtemplarrörelsen stod på samma sida som liberalerna och socialdemokraterna, enär de ledande godtemplarna, de som offentligen gav uttryck för sina åsikter, nästan uteslutande tillhörde dessa båda partier. Vad som snarast återspeglas är då inte en specifik nykterhetsnationalism, utan en nationalism med liberala och socialdemokratiska förtecken, uttalad av godtemplare.

Med nationalismen som dominerande diskurs decennierna kring sekelskiftet var det naturligt, för att inte säga givet, att bädda in nykterhetspolitiken och nykterhetspropagandan i en nationell retorik. Det intressanta är kanske då inte hur den såg ut, utan hur man konkret använde den för att driva igenom de för nykterhetsrörelsens viktigaste frågorna: lokalt veto och totalförbudet.

Historiesyn och historieskrivning

Avhandlingens tredje kapitel, ”Det svenska i förgångens tid” är

också det relativt allmänt till sin karaktär, där sekelskiftets historiesyn och historiemedvetande målas fram med bred pensel. Frågor kring godtemplarrörelsens betydelse för historiesynen och formandet av ett historiemedvetandet och hur den allmänna utvecklingen i sin tur påverkade godtemplarrörelsen blir svårtolkade. Lokala exempel från godtemplarnas studiecirklar hade säkerligen gett en klarare bild av hur medlemmarnas och därmed rörelsens historiesyn och historiemedvetande byggdes upp och formades inom ramen för ett folkbildningsideal.

Frågan om hur godtemplarna ställde sig till den dominerande akademiska och konservativa historieskrivningen, är i sig intressant, men svaret får man indirekt genom att återigen betona att IOGT var en samhällsradikal rörelse väl förankrad inom socialdemokratien och hos liberalerna. Att det därför fanns en samsyn med den politiska vänstern vad gäller förhållandet till nationens historia och att man därför reagerade mot en konservativ historiesyn och -skrivning och argumenterade för "folkets historia" och en kulturhistorisk inriktning är därför knappast att förvåna. Som en bred folkrörelse var det för godtemplarna självklart att argumentera för folkets historia och då framför allt det svenska folkets dådkraft och kamp mot "herremakten".

Ett intressant kapitel i avhandlingen behandlar godtemplarrörelsens eget historiebrev, hur historien och historieskrivningen kring den egna rörelsen användes för att legitimera rörelsens nykterhetspolitiska verksamhet. Här ställs på ett tydligt sätt godtemplarrörelsens självbild och historiepufffattning i centrum och hur man ville skriva in sig som en bä-

rande del i en svensk historisk tradition, som förvaltare av ett urgammalt svenskt arv; det frihetsälskande svenska folket och kampen mot "herrarna". På så sätt blir nykterhetsrörelsen en bärande och oersättlig del av det framväxande demokratiska samhället lett av ett nyktert och bildat folk. Historien användes således som en språngbräda mot framtiden, ett demokratiskt samhälle som vilade på nykterhet och folkbildning.

Landsbygdsromantik och folkkultur

Avhandlingens längsta kapitel är också, enligt mitt sätt att se, det mest intressanta. Här undersöks godtemplarrörelsen och dess intresse för och relation till naturen och landsbygdens kulturformer. I en bred och väldokumenterad genomgång visar Edquist hur det inom godtemplarrörelsen utvecklades en landsbygdsromantik där landsbygden stod för det nykra och sunda medan staden var antipoden med dryckenskap, smuts och osedlighet. Bilden av en rörelse som såg och reagerade mot de som man menade stora farorna med industrialisering och urbanisering blir här tydlig. Denna bild avviker starkt från nykterhetsrörelsens självbild, som en radikal folkrörelse för demokrati och rösträtt. Det skall dock sägas att även om det i nykterhetsrörelsen fanns framträdande civilisationskritiska drag, kan rörelsen naturligtvis inte betecknas som framstegsfientlig.

Om tidsperioden 1879–1918 tidigare fungerat tillfredsställande känns avslutningsåret 1918 mer tveksamt i det sista kapitlet. Vet man dessutom att det inom nykterhetsrörelsen, och kanske allra tydligast inom godtemplar-

rörelsen, fanns djupa ideologiska strider under 1920-talet, borde undersökningen förts fram till slutet av detta decennium.

Det är här viktigt att betona en brytpunkt i nykterhetsrörelsens utveckling. Godtemplarrörelsen var initialt koncentrerad till städer och stationssamhällen och var ett led i disciplineringen av den starkt växande arbetarklassen. När nykterhetsrörelsen som helhet når sin medlemsmässiga maximum runt 1910 så är det just i städerna som rörelsen förlorar sitt stöd. Medlemsmässigt fortsätter den till och med att växa på landsbygden. Rörelsens medlemsmässiga förskjutning från stad till landsbygd påverkade naturligtvis dess ideologiska grundsyn och gav den en prägel av natur- och hembygdsromantik. Under 1920-talet har nykterhetsrörelsen allt mer transformerats till en landsbygdsrörelse. Detta visar sig tydligt i exempelvis förbudsomröstningen 1922 då den procentuella andelen ja-röster var avsevärt större på landsbygden. Analysen hade av flera skäl vunnit på om undersökningssperioden också hade innefattat 1920-talet. Med fördel kunde verksamheten under rörelsen första decennium från 1879–1890 utgått i denna del. Den problematik som Edquist på ett intressant sätt lyfter fram blev än tydligare under 1920-talet; då också kopplad till en mer allmän "Blut und Boden" anda, där svenskhet, nykterhet, kroppskultur, natur och hembygd flätades samman. Jag har själv i en artikel visat på denna spänning och förändring inom nykterhetsrörelsen.¹

Det hade här också varit på sin plats med några internationella referenser. Inte minst forskning om den amerikanska nykterhetsrörelsen visar på samma tenden-

ser. Joseph Gusfield ser nykterhetstankens utbredning som den rurala, amerikanska medelklassens symboliska kamp mot urbanisering, industrialisering och mot framväxten av ett mångkulturellt och religiöst diversifierat samhälle, som skapade oordning och som allvarligt hotade den rurala, protestantiska enhetskulturen. Inställningen till alkohol blev den symbol genom vilken man kunde tolka och förstå denna övergång från ett ruralt till ett urbant samhälle.²

Till sist

Det är alltid en uppenbar risk att avhandlingars studieobjekt tenderar att få en alltför framträdande roll i samhällsutvecklingen. I Edquists fall finns ofta en överbetoning av godtemplarnas betydelse för det nationella projektet och nationalismens spridning till folket. Han visar visserligen tydligt att man inom godtemplarrörelsen var en viktig del av en nationell diskurs och att nationella symboler var vanligt förekommande, men att härifrån ta steget och konstatera att godtemplarrörelsen var den kanske viktigaste rörelsen för spridandet av en "folkrelsenationalism" känns långt.

Edquist har, som jag ser det, svårt att visa på nykterhetsrörelsens specifika bidrag till den svenska nationalismen, en speciell form av mer folklig nykterhetsnationalism om man så vill, och hur denna nykterhetsnationalism i så fall spreds till de breda lagren. Framträder istället en bild av den politiska vänsterns hållning till nationalismen som ideologi och nationsskapandet och hur nykterhetsrörelsen, eller rättare de ledande politiskt aktiva godtemplarna, stod bakom denna syn på nationalismen och på konkreta politiska frågor av nationell räckvidd. Icke desto mindre förstärker Edquists avhandling bilden av nykterhetsrörelsen som brobyggare och av det intima samarbetet och den ideologiska frändskapen mellan nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och i viss mån liberalerna som betonats av tidigare forskning.

Att svara på frågan om vilken betydelse godtemplarrörelsen hade för spridandet av en mer folklig nationalism är svårt. Att folkskoleundervisningen och Läsebok för folkskolan var betydligt viktigare än godtemplarrörelsen känns för mig logiskt men inte självklart. Flera samverkande faktorer bidrog till att den nationella diskursen åren kring sekelskiftet 1900 också fick en påtagligt folk-

lig förankring. Edquist visar att godtemplarrörelsens arbete härvidlag var betydelsefullt.

Edquist lyfter också fram flera intressanta sidor av godtemplarrörelsen, som visserligen inte varit helt okända av tidigare forskning, men som nu fått en bredare belysning. Att landsbygdsromantiken, hygienismen och kampen mot "osvenska" seder varit en "bortglömd" del av rörelsens historia förklaras enklast med att det oftast varit personer inom rörelsen som tecknat dess historia. Man har då valt att lyfta fram godtemplarrörelsens ärofulla kamp för nykterhet, demokrati, rösträtt och folkbildning. Även om det inte finns någon absolut motsatsställning pekar Edquist på en intressant motbild!

Lennart Johansson

NOTER

1. Johansson, Lennart, Kontroll, kultur, identitet. Nordisk nykterhetsrörelse mellan stad och landsbygd, i Nordisk Alkohol- & Narkotikatidskrift, 4/2001.

2. Gusfield, Joseph, Symbolic Crusade. Status Politics and the American Temperance Movement, 1963.